

Д.О. Грицишен, д.е.н., д.держ.упр., проф.

І.В. Абрамова, д.е.н., доц.

Державний університет «Житомирська політехніка»

О.В. Вакун, к.е.н., доц.

Західноукраїнський національний університет

Система вимог Європейського Союзу до експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання

У статті досліджується система правових, інституційних та організаційних вимог Європейського Союзу у сфері експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання. Обґрунтовано, що формування та розвиток європейської моделі експортного контролю відбувалося на основі поєднання національних режимів держав-членів і наднаціональних механізмів регулювання, які поступово набули комплексного та уніфікованого характеру. Зокрема, висвітлюються етапи становлення нормативно-правової бази – від ухвалення у 1991–1992 рр. спільних критеріїв у Люксембурзі та Лісабоні до запровадження Спільної позиції Ради ЄС 2008/944/CFSP, яка визначила ключові правила оцінки експортних ліцензій, та Регламенту (ЄС) 2021/821 щодо товарів подвійного використання.

Проаналізовано вісім базових критеріїв, якими керуються держави-члени під час ухвалення рішень про надання дозволів на експорт, включно з дотриманням міжнародних зобов'язань, забезпечення регіональної стабільності, недопущення порушення прав людини, запобігання потраплянню чутливих технологій до держав-агресорів. Розглянуто функціонування європейських механізмів прозорості, взаємного інформування та координації, зокрема щорічних звітів про експорт озброєнь та процедур консультацій між країнами ЄС у випадках спірних рішень. Особливу увагу приділено інтеграції питань експортного контролю до загальної політики ЄС у сфері безпеки та оборони, а також до режимів нерозповсюдження зброї масового ураження. Зроблено висновок, що система вимог ЄС у сфері експортного контролю характеризується багаторівневістю, гнучкістю та здатністю адаптуватися до змін міжнародного середовища. Її ефективність ґрунтується на балансі між національним суверенітетом у прийнятті рішень і колективною відповідальністю за дотримання міжнародних норм безпеки.

Ключові слова: Європейський Союз; експортний контроль; товари військового призначення; товари подвійного використання; критерії експортного контролю; безпека та оборона; нерозповсюдження; міжнародні зобов'язання.

Актуальність теми. Експортний контроль за товарами військового призначення та подвійного використання посідає ключове місце у сучасній системі міжнародної безпеки та регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Європейський Союз розробив релевантну нормативно-правову базу, що поєднує уніфіковані стандарти з національними механізмами держав-членів, забезпечуючи гармонізацію політики контролю та мінімізацію ризиків поширення озброєнь і критичних технологій. У контексті глобальних безпекових викликів система вимог ЄС до експортного контролю виступає не лише інструментом регулювання торгівлі, а й важливим елементом стратегічного розвитку та стійкості Союзу.

Змістовна складність системи експортного контролю ЄС зумовлена поєднанням політичних, економічних і правових аспектів. З одного боку, вона спрямована на запобігання використанню чутливих технологій у військових чи терористичних цілях, а з іншого – має враховувати потреби розвитку високотехнологічних секторів економіки, які активно функціонують на зовнішніх ринках. У цьому контексті особливе значення має баланс між безпековими пріоритетами та економічною доцільністю, який ЄС намагається забезпечити через спільні регламенти, контрольні списки та координаційні механізми.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що посилення геополітичної напруги, розширення кола нестабільних регіонів та зростання ролі технологічних факторів у сфері оборони суттєво ускладнюють завдання експортного контролю. У цих умовах вимоги ЄС стають орієнтиром не лише для країн-членів, але й для держав-партнерів, що прагнуть поглиблювати співпрацю з Союзом у сферах безпеки та оборони. Для України, яка перебуває в процесі поступового наближення свого законодавства до стандартів ЄС, питання гармонізації експортного контролю має стратегічний характер, оскільки безпосередньо впливає на рівень воєнно-економічної безпеки та перспективи інтеграції у європейський безпековий простір. Таким чином, дослідження системи вимог Європейського Союзу до експортного

контролю за товарами військового призначення та подвійного використання дозволяє не лише ідентифікувати ключові інституційні й правові механізми цього процесу, але й окреслити можливості та обмеження для держав, які прагнуть адаптувати власну політику відповідно до стандартів ЄС.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спираються автори. У наукових дослідженнях особливої актуальності набувають питання інституційних та практичних аспектів функціонування європейської системи експортного контролю. Дослідники C.Stalenhoef, M.Kanetake та M.Wende у ході аналізу нового Регламенту ЄС 2021/821 доводять, що сучасні правила експортного контролю за озброєнням поширюють вимоги не лише на виробничий сектор, але й на сферу досліджень і розробок у військовій сфері [1]. Своєю чергою, M.Bromley наголошує, що європейська модель експортного контролю не є виключно технічним регуляторним інструментом, а відображає баланс між економічними вигодами окремих держав і політичними пріоритетами щодо міжнародної безпеки та прав людини [2]. Розвиток цього дискурсу простежується і в роботах H.Alavi та T.Khamichonak, які акцентують на дилемі між потребами безпеки та економічною доцільністю [3]. August R., Mayer D. та Vixby M. розширюють перспективу наукових досліджень, інтегруючи проблематику експортного контролю за товарами військового та подвійного призначення у ширший контекст міжнародного бізнес-права [4].

Міжнародні підходи до експортного контролю за товарами військового та подвійного призначення представлені у працях E.Sabatino, E.Kartuzov [5, 6]. У дослідженнях V.Vella, Q.Michel та S.Paile-Calvo зіставлено досвід ЄС з практиками низки держав й продемонстровано варіативність інституційних рішень у сфері експортного контролю за озброєнням [7]. Наукові напрацювання K.Mykhalko акцентуються на економічному потенціалі України у сфері торгівлі зброєю.

Таким чином, сучасна наукова література формує чітке розуміння особливостей європейського експортного контролю: від правових і політичних дилем до практичних аспектів міжнародної торгівлі товарами військового призначення та подвійного використання. Попри наявність значних наукових напрацювань у сфері експортного контролю, актуальним питанням залишається пошук його оптимальної моделі для поєднання інтересів економіки й оборони.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу системи вимог Європейського Союзу у сфері експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання, обґрунтування нормативно-правових засад, інституційних механізмів і практичних інструментів їх реалізації, а також оцінка значення цих вимог для забезпечення міжнародної безпеки, підтримання регіональної стабільності та виконання міжнародних зобов'язань державами-членами ЄС.

У статті застосовано комплекс методів, зокрема: порівняльно-правовий метод – для зіставлення національних режимів контролю держав-членів із наднаціональними механізмами ЄС; системний підхід – для виявлення взаємозв'язку між правовими, інституційними та організаційними елементами експортного контролю; аналіз і синтез – для узагальнення вимог, критеріїв та принципів функціонування європейської системи контролю.

Викладення основного матеріалу. Контроль за експортом товарів військового призначення та подвійного використання в ЄС здійснюється національними органами держав-членів відповідно до єдиних європейських принципів. Європейський Союз, ухваливши Спільну позицію Ради ЄС 2008/944/CFSP, закріпив нормативно-правові засади для формування спільної політики у цій сфері, тим самим інституціоналізувавши уніфікований підхід до регулювання міжнародних військово-технічних трансфертів [9]. Цей документ визначає вісім критеріїв, яких держави-члени мають дотримуватися під час ухвалення рішень щодо видачі експортних ліцензій, серед яких – дотримання міжнародних зобов'язань, забезпечення прав людини в країні-імпортері, оцінка внутрішньополітичної ситуації, збереження регіональної стабільності, а також ризики відхилення товарів до небажаних кінцевих користувачів [9]. Система критеріїв, закріплених у Спільній позиції Ради ЄС 2008/944/CFSP, виконує функцію не лише інструменту технічного регулювання експортного контролю, але й комплексного механізму формування європейської моделі глобальної безпеки (табл. 1).

Таблиця 1

Ключові вимоги Спільної позиції Ради ЄС 2008/944/CFSP щодо експорту товарів військового призначення

№	Критерій	Зміст вимоги	Приклад обмеження
1	2	3	4
1	Міжнародні зобов'язання та санкції	Заборона експорту, що суперечить ембарго ООН, ОБСЄ чи міжнародним угодам	Ембарго ООН на постачання зброї до Лівії (2011 р.)
2	Права людини та гуманітарне право	Відмова у ліцензії, якщо є ризик репресій або воєнних злочинів	Відмова у постачанні спецзасобів країнам із системними порушеннями прав людини

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
3	Регіональна безпека та стабільність	Заборона постачань, що можуть загострити конфлікт чи порушити баланс сил	Контроль експорту до зон активних бойових дій
4	Національна безпека ЄС та союзників	Оцінка ризику використання проти інтересів ЄС і НАТО	Обмеження передачі передових систем ППО
5	Внутрішня стабільність держави-імпортера	Заборона експорту в країни з високим ризиком громадянської війни чи тероризму	Обмеження постачань у країни Сахельського регіону
6	Недопущення переекспорту	Контроль за кінцевим використанням і заборона несанкціонованої передачі третім країнам	Вимога кінцевого сертифіката користувача (EUC)
7	Економічна сумісність	Оцінка впливу закупівель на фінансову стабільність країни-імпортера	Відмова у великих оборонних контрактах для економічно слабких держав
8	Запобігання розповсюдженню ЗМЗ	Заборона експорту технологій, які можуть бути використані у створенні ядерної, хімічної чи біологічної зброї	Контроль подвійного використання компонентів

Джерело: побудовано на основі [9]

Як стверджує, M.Bromley, нормативний характер Спільної позиції Ради ЄС поєднує імперативність міжнародно-правових зобов'язань із превентивними політико-економічними механізмами, що надає їй універсального значення у практиках держав-членів та поза межами Європейського Союзу [2]. У правовому вимірі, на думку I.Anthony та S.Bauer, система критеріїв забезпечує уніфікацію експортних режимів, створюючи єдиний регуляторний простір, що унеможливує правові колізії та знижує ризики подвійних стандартів у сфері торгівлі озброєннями. У політичному аспекті вони сприяють консолідації ЄС як цілісного безпекового лідера, здатного реалізовувати скоординовану зовнішню політику та відстоювати стратегічні інтереси у відносинах із країнами-партнерами й міжнародними організаціями [10].

У глобальному контексті Спільна позиція Ради ЄС 2008/944/CFSP виступає еталонним нормативним орієнтиром, який справляє відчутний вплив на розвиток міжнародних режимів контролю над озброєннями, зокрема у взаємодії з Вассенаарськими домовленостями [11] та іншими багатосторонніми угодами. Система критеріїв, закладена у цьому документі, спрямована на забезпечення відповідального експорту товарів військового призначення та подвійного використання. Вона включає такі ключові аспекти, як: повага до міжнародних зобов'язань і санкцій, дотримання прав людини в країні-імпортері, запобігання внутрішнім чи регіональним конфліктам, ризики переорієнтації постачань, а також відповідність економічним і безпековим інтересам ЄС [9].

Важливим інструментом реалізації зазначених положень є Європейський спільний військовий перелік, що охоплює 22 категорії продукції військового призначення. Його застосування забезпечує уніфікованість класифікаційних підходів до озброєнь, військової техніки та технологій, створюючи підґрунтя для гармонізації національних систем експортного контролю держав-членів ЄС [12]. При цьому така уніфікація не зводиться лише до технічного впорядкування номенклатури озброєнь, а виконує функцію системоутворювального чинника, що гарантує прозорість і передбачуваність у сфері міжнародної передачі продукції військового призначення та водночас сприяє зміцненню довіри між державами завдяки узгодженим правилам, які мінімізують ризики подвійних трактувань і запобігають прогалинам у правозастосуванні.

Суттєвою характеристикою Єдиного військового переліку є його сумісність із міжнародними режимами нерозповсюдження та експортного контролю, такими як Вассенаарська домовленість, Режим контролю за ракетними технологіями (MTCR) [13], Група ядерних постачальників (NSG) [14], Австралійська група (AG) [15]. Це свідчить про стратегічну орієнтацію ЄС на інтеграцію у глобальну систему контролю над озброєнням та товарами подвійного використання. Відповідність зазначеним режимам дозволяє країнам-членам ЄС не лише забезпечувати внутрішню єдність у питаннях військово-технічної політики, а й виступати як консолідований суб'єкт у глобальному дискурсі щодо нерозповсюдження зброї масового знищення та засобів її постачання (табл. 2).

Інституційно-правова характеристика Європейського спільного військового переліку в системі експортного контролю ЄС

Аспект контролю	Характеристика	Орган відповідальний за оновлення	Звітність і моніторинг
Правова основа	Спільна позиція Ради ЄС 2008/944/CFSP та щорічні оновлення Переліку	Рада ЄС, спеціальний представник ЄС із закордонних справ і безпекової політики	Щорічні національні звіти, консолідований звіт ЄС
Сфера охоплення	Військова техніка, обладнання, боєприпаси, програмне забезпечення, технології		
Кількість категорій	22 категорії		
Типи товарів	Вогнепальна зброя, боєприпаси, вибухові речовини, бойові танки, літаки, кораблі, системи ППО, РЕБ, космічні апарати, кіберзасоби, технології подвійного призначення тощо		
Процедура ліцензування	Кожна держава-член ЄС видає ліцензії на основі єдиних критеріїв, з урахуванням спільних норм	Національні органи експортного контролю	Спільна база даних ЄС (COARM)
Міжнародна інтеграція	Сумісність із Вассенаарськими домовленостями та Договором про торгівлю зброєю (АТТ)	–	Регулярна звітність у рамках ООН
Мета	Забезпечення єдиного підходу до експорту військових товарів, мінімізація ризиків поширення зброї у зони конфліктів		
Принципи	Недопущення порушення прав людини, регіональна стабільність, заборона експорту у разі ризику застосування для внутрішніх репресій чи агресії		

Джерело: побудовано на основі [9, 11, 16]

Європейський Єдиний перелік військових товарів (EU Common Military List) охоплює 22 категорії продукції військового призначення, що підлягає обов'язковому експортному контролю. До нього входять: вогнепальна зброя калібру менше 20 мм, а також відповідні боєприпаси та приладдя (ML1); озброєння з калібром понад 20 мм, включно з артилерійськими системами, мінометами та зенітними комплексами (ML2); боєприпаси до зазначених зразків зброї, включно з касетними елементами та бронебійними снарядами (ML3); вибухові пристрої у формі бомб, торпед та ракет різних класів (ML4); системи управління вогнем, прилади наведення, радары та тепловізійні приціли (ML5). Окремо визначено категорії, що охоплюють наземні бойові машини (ML6), токсичні хімічні та біологічні агенти й засоби захисту від них (ML7), військові вибухові матеріали та піротехнічні компоненти (ML8), військово-морські платформи (ML9), авіаційні та безпілотні літальні апарати (ML10). Важливе місце посідають засоби електронної боротьби та криптографічні системи (ML11), а також високотехнологічні зразки зброї спрямованої енергії (ML12). Перелік містить засоби бронезахисту (ML13), спеціалізоване обладнання для операцій та тренувань (ML14–ML15), технології маскування (ML16), окремі вузли та компоненти (ML17), виробниче обладнання і технології (ML18), лазерні та акустичні системи (ML19), кріогенні та надпровідні пристрої (ML20), спеціалізоване програмне забезпечення (ML21) та технічну документацію (ML22) [9]. Таким чином, Єдиний перелік військових товарів охоплює повний спектр продукції військового призначення – від стрілецької зброї до високотехнологічних систем подвійного використання і становить основу для європейської системи експортного контролю.

Ухвалення Спільної позиції Ради ЄС 2008/944/CFSP варто розглядати не лише як крок до внутрішньої нормативної уніфікації в межах ЄС, але й як інтеграцію Союзу в глобальну систему експортного контролю. Ключове значення у цьому контексті мають Вассенаарські домовленості (1996 р.) [11], що стали першою міжнародною угодою, спрямованою на контроль за трансферами звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання. Участь ЄС у формуванні та періодичному оновленні Списку контрольованої продукції згідно з Вассенаарськими домовленостями забезпечує сумісність його внутрішнього переліку з глобальними стандартами та сприяє гармонізації національних режимів контролю держав-членів. Вассенаарські домовленості виконують превентивну функцію, зменшуючи

ризиків неконтрольованого поширення військових технологій у регіони конфліктів і забезпечуючи прозорість у сфері міжнародної торгівлі озброєнням [11].

Не менш важливим елементом глобальної архітектури є Договір про торгівлю зброєю (АТТ) [16], ухвалений під егідою ООН, який уперше закріпив на універсальному рівні юридично обов'язкові правила міжнародних трансфертів звичайних озброєнь. Його положення спрямовані на заборону постачання зброї, якщо існує ризик її використання для геноциду, воєнних злочинів або серйозних порушень прав людини. Європейський Союз виступає одним із ключових промоутерів імплементації АТТ, а його Спільна позиція 2008/944/CFSP фактично стала регіональною моделлю, що забезпечує дотримання та практичну реалізацію принципів договору [9]. Таким чином, сучасний режим експортного контролю в ЄС є складником багаторівневої міжнародної системи регулювання: на глобальному рівні її визначають Вассенаарські домовленості та АТТ, тоді як на регіональному рівні – Спільна позиція Ради ЄС 2008/944/CFSP та Єдиний військовий перелік. Завдяки такій інтеграції Європейський Союз виступає не лише нормативним центром усередині Європи, але й активним учасником формування універсальних стандартів у сфері міжнародної безпеки.

У сучасній системі міжнародної безпеки питання контролю за товарами подвійного використання посідає ключове місце, оскільки саме ця категорія продукції становить найбільші ризики у сфері нерозповсюдження зброї масового знищення та забезпечення стратегічної стабільності. Європейський Союз сформував цілісну нормативно-правову архітектуру контролю, яка охоплює експорт, транзит, брокерську діяльність та надання технічної допомоги щодо товарів подвійного використання. Метою цього механізму є не лише забезпечення дотримання міжнародних зобов'язань держав-членів, а й посилення їхнього внеску у підтримання глобального миру, міжнародної безпеки та стабільності.

Змістовне наповнення регулятивної системи ЄС базується на положеннях ключових міжнародних документів у сфері нерозповсюдження, серед яких Резолюція Ради Безпеки ООН 1540 (2004 р.), що встановлює обов'язкові вимоги для держав щодо недопущення доступу недержавних суб'єктів до зброї масового знищення [17]; Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (1968 р.), який визначає рамки ядерної безпеки та зобов'язує держави-члени запобігати поширенню ядерних технологій у воєнних цілях [18]; Конвенція про заборону хімічної зброї (1993 р.), що закріплює обов'язковість знищення наявних запасів хімічної зброї та запобігання їх відновленню [19] тощо.

Водночас експортний контроль ЄС за товарами подвійного призначення інтегрує положення провідних багатосторонніх режимів у сфері безпеки, до яких належать Австралійська група (контроль за обігом хімічних та біологічних матеріалів) [20], Вассенаарська домовленість (регулювання експорту звичайних озброєнь та товарів подвійного використання) [11], Група ядерних постачальників (координація експорту ядерних матеріалів і технологій) [14], а також Режим контролю за ракетними технологіями (запобігання поширенню систем доставлення зброї масового знищення) [13]. Таким чином, правовий та інституційний механізм Європейського Союзу у сфері регулювання експорту товарів подвійного використання поєднує у собі багаторівневий характер: він ґрунтується на нормах міжнародного права, адаптованих до європейського правового простору, та водночас слугує інструментом забезпечення глобальної стратегічної стабільності (табл. 3).

Основним документом, який встановлює режим контролю за експортом, посередництвом, технічною допомогою, транзитом та передачею товарів подвійного використання, є Регламент (ЄС) 2021/821 [21]. Він ухвалений Європейським парламентом та Радою 20 травня 2021 р. і набув чинності 9 вересня того ж року, замінивши Регламент (ЄС) № 428/2009, що діяв із 2009 р. Прийняття нового нормативного акта було зумовлене необхідністю модернізації правової бази у сфері експортного контролю відповідно до зростаючих геополітичних загроз, розвитку високих технологій та необхідності посилення захисту прав людини в умовах глобалізованої торгівлі [22]. Регламент (ЄС) 2021/821 встановлює єдині правила для всіх держав-членів ЄС, забезпечуючи уніфікацію процедур видачі дозволів на експорт та інших пов'язаних із ним операцій, а також гармонізацію підходів до оцінки ризиків, моніторингу та обміну інформацією між національними компетентними органами [21].

Окрім того, він регулює режим експортного контролю ЄС, який включає:

- спільні правила експортного контролю, включаючи спільний набір критеріїв оцінки та спільні типи дозволів (індивідуальні, глобальні та генеральні дозволи);
- спільний список ЄС товарів подвійного використання;
- спільні положення щодо контролю кінцевого використання товарів, що не входять до переліку, які можуть бути використані, наприклад, у зв'язку з програмою ЗМЗ або для порушень прав людини;
- контроль за брокерською та технічною допомогою, пов'язаною з товарами подвійного використання та їх транзитом через ЄС;
- конкретні заходи контролю та дотримання вимог, які мають запровадити експортери, такі як ведення обліку та реєстри, а також;
- положення про створення мережі компетентних органів, що підтримують обмін інформацією та послідовне впровадження та забезпечення дотримання контролю по всьому ЄС [21].

Міжнародні зобов'язання та багатосторонні режими, інтегровані до системи експортного контролю ЄС за товарами подвійного використання

Документ / режим	Рік ухвалення	Ключовий зміст та вимоги
Міжнародно-правові зобов'язання		
Резолюція Ради Безпеки ООН 1540	2004	Встановлює універсальні обов'язки держав щодо запобігання доступу недержавних суб'єктів до зброї масового знищення, їхніх засобів доставлення та пов'язаних матеріалів
Договір про нерозповсюдження ядерної зброї	1968	Заборона на передачу ядерної зброї; зобов'язання щодо мирного використання атомної енергії; сприяння режиму ядерної безпеки
Конвенція про заборону хімічної зброї	1993	Повна ліквідація запасів хімічної зброї; заборона розробки, виробництва та передачі токсичних агентів у воєнних цілях.
Конвенція про заборону біологічної та токсинної зброї	1972	Заборона створення, зберігання та застосування патогенних агентів і токсинів у воєнних цілях
Багатосторонні режими експортного контролю		
Австралійська група	1985	Контроль за обігом хімічних прекурсорів, біологічних агентів та технологій подвійного використання, що можуть бути використані для створення зброї масового знищення
Вассенаарська домовленість	1996	Регулювання експорту звичайних озброєнь та товарів подвійного використання для запобігання їх неконтрольованому розповсюдженню
Група ядерних постачальників	1974	Координація експортного контролю на ядерні матеріали, обладнання та технології, що можуть використовуватися у створенні ядерної зброї
Режим контролю за ракетними технологіями	1987	Запобігання поширенню ракетних систем доставлення зброї масового знищення та пов'язаних з ними технологій

Джерело: побудовано на основі [11, 13, 14, 17–19]

Відповідно до Регламенту (ЄС) 2021/821, «товари подвійного використання – це товари, програмне забезпечення та технології, які можуть використовуватися як у цивільних, так і у військових цілях» [21]. До них належать: «ядерні матеріали, установки та обладнання; спеціальні матеріали та супутнє обладнання; обробка матеріалів; електроніка; комп'ютери; телекомунікації та інформаційна безпека; датчики та лазери; навігація та авіоніка; морські, аерокосмічні та рухові системи, інші товари подвійного використання» [21].

Таким чином, Регламент (ЄС) 2021/821 визначає основні категорії товарів подвійного використання, що можуть бути застосовані як у цивільних, так і у військових цілях, та встановлює правила їх експорту поза межі ЄС, транзиту через територію Союзу, здійснення посередницьких послуг та надання технічної допомоги третім країнам. Описуючи нововведення регламенту К.Ванденберге зауважує, що у ньому особливу увагу приділено контролю за технологіями, пов'язаними з кіберспостереженням, які потенційно можуть використовуватися для порушення прав людини. Важливою є вимога до експортерів впроваджувати внутрішні програми комплаєнсу, що підвищує прозорість та відповідальність бізнесу у сфері зовнішньоекономічної діяльності [21].

Основним елементом правового механізму контролю за експортом товарів подвійного використання в межах Європейського Союзу є система дозволів, передбачена Регламентом (ЄС) 2021/821. Регламент закріплює п'ять типів дозволів, які є дійсними на всій митній території ЄС.

По-перше, це загальні дозволи на експорт ЄС (EUGEAs), що надаються для експорту до визначених країн за певних умов. До переліку таких держав належать Австралія, Канада, Ісландія, Японія, Ліхтенштейн, Нова Зеландія, Норвегія, Швейцарія, Велика Британія та Сполучені Штати Америки. Ці дозволи мають на меті спростити процедури експорту у випадках, коли ризик відхилення від режиму контролю є мінімальним [21].

По-друге, передбачені національні генеральні дозволи на експорт, які видаються державами-членами. Їх застосування обмежується відповідністю чинним генеральним дозволам на експорт ЄС, проте вони не поширюються на експорт програмного забезпечення та технологій подвійного використання до певних країн, визначених у Додатку II G до Регламенту [21].

Третій тип охоплює індивідуальні та глобальні дозволи, що видаються національними компетентними органами на термін до двох років. Індивідуальний дозвіл стосується експорту одного або кількох товарів подвійного використання одному кінцевому користувачу в країні, що не є членом ЄС. Натомість глобальний дозвіл передбачає можливість експортувати кілька категорій товарів у кілька країн і різним кінцевим користувачам, що надає більшу гнучкість для великих експортерів [23].

Четвертим типом є дозволи на великі проекти, які можуть бути індивідуальними або глобальними. Вони надаються одному конкретному експортеру і стосуються визначеної категорії товарів подвійного використання, що можуть бути експортовані одному чи кільком кінцевим користувачам у межах одного чи кількох великих міжнародних проектів. Такі дозволи мають на меті сприяти реалізації довгострокових інфраструктурних або промислових програм у третіх країнах [24].

Окремо передбачені дозволи на надання брокерських послуг та технічної допомоги, які також видаються національними органами влади та діють на всій митній території ЄС. Для їх отримання експортер зобов'язаний надати повну інформацію про місцезнаходження, опис і кількість товарів подвійного використання, залучених третіх сторін, країну призначення, кінцевого користувача та його розташування (табл. 4) [25].

Таблиця 4

Типи експортних дозволів, передбачені Регламентом (ЄС) 2021/821

Тип дозволу	Умови отримання	Строк дії	Особливості застосування
Індивідуальний експортний дозвіл (<i>Individual Export Authorisation</i>)	Видається конкретному експортеру на визначений товар та кінцевого користувача; потребує детального обґрунтування та перевірки	Зазвичай до 1 року (може продовжуватися національними органами)	Найбільш суворий режим контролю; застосовується до чутливих товарів або ризикових напрямків експорту
Глобальний експортний дозвіл (<i>Global Export Authorisation</i>)	Надається одному експортеру для декількох операцій із визначеними категоріями товарів і країнами призначення	До 2 років (з можливістю продовження)	Гнучкіший механізм; зменшує адміністративне навантаження; застосовується за умови належного внутрішнього контролю у компанії
Загальний експортний дозвіл ЄС (<i>Union General Export Authorisation – UGEA</i>)	Доступний усім експортерам, що дотримуються умов, встановлених ЄС; не потребує індивідуального звернення до органів влади	Необмежений (діє постійно, поки не внесені зміни Регламентом)	Призначений для експорту менш чутливих товарів у визначені країни (наприклад, Австралія, Канада, США, Японія); значно спрощує торгівлю
Національний загальний експортний дозвіл (<i>National General Export Authorisation – NGEA</i>)	Видається національними органами держав-членів для певних категорій товарів і напрямків	Визначається національним законодавством (зазвичай 1–3 роки)	Використовується для врахування національних пріоритетів у сфері безпеки; діє лише в межах держави-члена
Дозвіл на технічну допомогу (<i>Technical Assistance Authorisation</i>)	Необхідний для надання технічних знань чи послуг, що можуть мати подвійне використання	Визначається національними органами	Охоплює не лише передачу товарів, але й інтелектуальних технологій, програмного забезпечення та консалтингових послуг

Джерело: побудовано на основі [21]

Процедура надання дозволів передбачає низку зобов'язань для експортерів, серед яких – обов'язкове подання детальної інформації про кінцевого користувача, кінцеве використання товарів, країну призначення та зберігання документів протягом щонайменше п'яти років. До таких документів належать рахунки-фактури, транспортні накладні та інші комерційні матеріали, що дозволяють підтвердити законність здійснених операцій [21]. У процесі прийняття рішення щодо видачі чи відмови у наданні

дозволу держави-члени керуються міжнародними та регіональними зобов'язаннями ЄС, включно з режимами нерозповсюдження, санкціями ЄС, ОБСЄ та ООН, а також власними пріоритетами зовнішньої та безпекової політики. Оцінюється передусім ризик неправомірного використання або перенаправлення товарів до інших користувачів [25].

Таким чином, система дозволів, закріплена в Регламенті (ЄС) 2021/821, забезпечує баланс між лібералізацією торгівлі для надійних партнерів і жорстким контролем за експортом. Вона є прикладом поєднання економічної відкритості з безпековими пріоритетами та міжнародними зобов'язаннями Європейського Союзу. Запроваджені Регламентом (ЄС) 2021/821 ліцензії, значно спрощують процедури для компаній, які здійснюють діяльність у транснаціональних масштабах, зменшуючи адміністративне навантаження при одночасному посиленні контролю [24]. Регламент також посилює можливості держав-членів ЄС вводити додаткові обмеження на експорт окремих категорій товарів, не внесених до спільного переліку, якщо це необхідно для забезпечення громадської безпеки, запобігання терористичним загрозам або захисту прав людини. Важливою є й вимога ведення обліку та реєстрів операцій, що дозволяє простежувати ланцюги постачання та кінцевих користувачів товарів подвійного призначення [23].

Важливу роль у забезпеченні узгодженості та ефективності системи експортного контролю за товарами подвійного призначення відіграє Європейська комісія, яка створює зашифровану систему обміну інформацією між державами-членами, розробляє керівні принципи та рекомендації, а також щорічно звітує перед Європейським парламентом і Радою про кількість виданих дозволів, їхню вартість, місця призначення та випадки відмов. Регламент також передбачає спрощену процедуру внесення змін до переліку товарів та місць призначення, що підлягають спеціальному контролю, шляхом ухвалення делегованих актів. З метою координації дій щодо експортного контролю на рівні ЄС створена Координаційна група з питань товарів подвійного використання, яка діє під головуванням Комісії та містить представників усіх держав-членів. Група розглядає проблемні питання застосування законодавства, може консультувати експортерів і створювати технічні експертні групи для розробки спеціалізованих рішень.

Суттєвою поправкою до системи експортного контролю за товарами подвійного призначення стало ухвалення Делегованого регламенту (ЄС) 2022/699, яким РФ було виключено зі сфери дії загальних дозволів ЄС у зв'язку з незаконною агресією проти України, що становить загрозу суверенітету, територіальній цілісності та незалежності держави, а також суттєвим інтересам безпеки ЄС. Ця зміна підкреслює адаптивність експортного контролю ЄС до актуальних геополітичних викликів [26].

Істотним нововведенням у практичній площині стало впровадження цифрової системи ліцензування eLicensing, яка інтегрується з національними митними службами й дозволяє підвищити ефективність контролю, скоротити терміни обробки заявок та мінімізувати корупційні ризики. За офіційною статистикою Європейської комісії, у 2022 р. обсяг дозволеного експорту товарів подвійного використання становив 57,3 млрд євро, що дорівнює близько 2 % загального експорту ЄС [25]. Усього було видано 138 764 дозволи, з яких 93 311 – за процедурою EUGEAs, 26 953 – за національними загальними дозволами та 17 072 – індивідуальні. Водночас було відмовлено у 813 випадках на загальну суму близько 0,98 млрд євро, що підтверджує суворість і водночас адресність експортного контролю в межах Союзу [27].

Таким чином, Регламент (ЄС) 2021/821 не лише модернізував правове регулювання у сфері контролю за товарами подвійного використання, а й відобразив прагнення Європейського Союзу поєднати економічну відкритість із високими стандартами безпеки, прав людини та міжнародної стабільності. Він став важливим інструментом реалізації політики ЄС у сфері нерозповсюдження зброї масового знищення, протидії тероризму та підтримання міжнародної довіри у сфері торгівлі високотехнологічними товарами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, система вимог Європейського Союзу до експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання характеризується поєднанням правових, інституційних та процедурних механізмів, що забезпечують одночасно дотримання міжнародних зобов'язань держав-членів та захист їхніх стратегічних інтересів безпеки. Доведено, що ключовою особливістю зазначеної системи є багаторівнева структура регулювання, яка інтегрує норми права ЄС з національними законодавчими актами держав-членів, що створює баланс між централізованим управлінням у сфері безпеки та автономією країн ЄС у реалізації національної політики експортного контролю.

Встановлено, що функціонування системи експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання забезпечує уніфіковані підходи до ідентифікації чутливих технологій, оцінки ризиків та процедур ліцензування. Така модель істотно знижує ймовірність поширення озброєнь і критичних технологій за межі контрольованого простору. Обґрунтовано, що досвід ЄС у сфері експортного контролю може розглядатися як зразкова модель для країн-партнерів, які прагнуть інтегруватися у міжнародну систему безпеки, адаптувати власні національні режими контролю та підвищити рівень стійкості до загроз поширення зброї масового знищення і критичних технологій.

References:

1. Stalenhoef, C., Kanetake, M. and Wende, M. (2022), «The Implications of the EU's Dual-Use Export Control Regulation 2021/821 for Universities and Academics», [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/364321944_The_Implications_of_the_EU's_Dual-Use_Export_Control_Regulation_2021821_for_Universities_and_Academics
2. Bromley, M. (2022), «Understanding European Arms Export Controls, Material Interests and Competing Norms», doctoral thesis, Stockholm University, Department of Economic History and International Relations, [Online], available at: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1654783/FULLTEXT01.pdf>
3. Alavi, H. and Khamichonak, T. (2016), «A European dilemma: The EU export control regime on dual-use goods and technologies», *DANUBE: Law, Economics and Social Issues Review*, Vol. 7, Iss. 3, pp. 161–172, doi: 10.1515/danb-2016-0010.
4. August, R., Mayer, D. and Bixby, M. (2013), *International Business Law*, 6th ed., Pearson Education Limited, England, [Online], available at: <https://books.google.com.ua/books?id=PbcvAAAAQBAJ>
5. Sabatino, E. (2024), «Arms Supplies to Ukraine: Does the European Arms Export Control System Need Revision?», SIPRI, [Online], available at: <https://www.sipri.org/publications/2024/eu-non-proliferation-and-disarmament-papers/arms-supplies-ukraine-does-european-arms-export-control-system-need-revision>
6. Kartuzov, E. (2023), «Ukrainian dual use export control evolution: historical pickles», *ScienceRise*, doi: 10.21303/2313-8416.2023.002859.
7. Vella, V., Michel, Q. and Paile-Calvo, S. (2024), *Elaborating a Strategic Trade System of Dual-Use Items – Experiences from the European Union, Morocco, the Philippines, Serbia, Singapore and Ukraine*, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/384189769_Elaborating_a_Strategic_Trade_System_of_Dual-Use_Items_-_Experiences_from_the_European_Union_Morocco_the_Philippines_Serbia_Singapore_and_Ukraine
8. Mykhalko, K. (2025), «Ukrainian arms exports: billion-dollar potential for the country and European security», *VoxUkraine*, [Online], available at: <https://voxukraine.org/en/ukrainian-arms-exports-billion-dollar-potential-for-the-country-and-european-security>
9. Council of the European Union, *Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 December 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment*, [Online], available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008E0944>
10. Anthony, I. and Bauer, S. (2008), «Controls on security-related international transfers», *The European Union Export Control Regime. SIPRI Yearbook 2008*, Stockholm International Peace Research Institute, [Online], available at: <https://www.sipri.org/sites/default/files/SIPRIYB0811.pdf>
11. Wassenaar Arrangement, *The Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies*, [Online], available at: <https://www.wassenaar.org/>
12. European Union External Action Service (EEAS), *EU Common Military List*, [Online], available at: <https://www.eeas.europa.eu/>
13. Missile Technology Control Regime (MTCR), [Online], available at: <https://www.mtcr.info/en>
14. Nuclear Suppliers Group (NSG), [Online], available at: <https://www.nuclearsuppliersgroup.org/>
15. The Australia Group, [Online], available at: <https://www.dfat.gov.au/publications/minisite/theaustraliagroupnet/site/en/index.htm>
16. United Nations, *Arms Trade Treaty (ATT)*, [Online], available at: <https://www.un.org/disarmament/convarms/att/>
17. United Nations (2004), *United Nations Security Council Resolution 1540*, Adopted on 28 April 2004, [Online], available at: [https://undocs.org/S/RES/1540\(2004\)](https://undocs.org/S/RES/1540(2004))
18. United Nations (1968), *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)*, Depositary: UN Office for Disarmament Affairs, [Online], available at: <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/>
19. Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (1993), *Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction (CWC)*, [Online], available at: <https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention>
20. The Australia Group (AG) (1985), [Online], available at: <https://www.dfat.gov.au/publications/minisite/theaustraliagroupnet/site/en/index.htm>
21. European Union (2021), *Regulation (EU) 2021/821 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2021 setting up a Union regime for the control of exports, brokering, technical assistance, transit and transfer of dual-use items (recast)*, EUR-Lex, [Online], available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/821/oj/eng>
22. European Union (2009), *Council Regulation (EC) No 428/2009 of 5 May 2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items (recast)*, EUR-Lex, [Online], available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2009/428/oj/eng>
23. Covington & Burling (2021), *An Overview of the Recast EU Dual-Use Regulation*, [Online], available at: <https://www.cov.com/en/news-and-insights/insights/2021/09/an-overview-of-the-recast-eu-dual-use-regulation>
24. Portolano Cavallo (2021), *European Union adopts new Regulation No. 2021/821 on dual-use*, [Online], available at: <https://portolano.it/en/newsletter/portolano-cavallo-inform-compliance/european-union-adopts-new-regulation-no-2021821-on-dual-use>
25. European Commission (2023), *Exporting dual-use items*, [Online], available at: https://policy.trade.ec.europa.eu/help-exporters-and-importers/exporting-dual-use-items_en
26. European Union (2022), *Delegated Regulation (EU) 2022/699 of 3 May 2022, L 129/1, 5.5.2022*, [Online], available at: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2022/699/oj
27. Ministerstvo finansiv Ukrainy (2025), *Metodolohichniy biuleten AML*, [Online], available at: <https://surl.li/ezrapv>

Грицишен Дмитрій Олександрович – доктор економічних наук, доктор наук з державного управління, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та інноваційного розвитку Державного університету «Житомирська політехніка».

<https://orcid.org/0000-0002-1559-2403>.

Наукові інтереси:

- економічні відносини;
- національна безпека.

Абрамова Ірина Вячеславівна – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту Державного університету «Житомирська політехніка».

<https://orcid.org/0000-0003-3724-0342>.

Наукові інтереси:

- міжнародні економічні відносини.

Вакун Оксана Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, заступник директора ІФННІМ Західноукраїнського національного університету.

<https://orcid.org/0000-0002-7774-7204>.

Наукові інтереси:

- експортний контроль.

Grytsyshen D.O., Abramova I.V., Vakun O.V.

The system of the European Union's requirements for export control of military goods and dual-use items

The article examines the system of legal, institutional, and organizational requirements of the European Union in the field of export control of military goods and dual-use items. It is substantiated that the formation and development of the European export control model took place through the combination of national regimes of the Member States and supranational regulatory mechanisms, which gradually acquired a comprehensive and unified character. In particular, the stages of the establishment of the regulatory framework are highlighted – from the adoption of common criteria in Luxembourg and Lisbon in 1991–1992 to the introduction of the EU Council Common Position 2008/944/CFSP, which defined the key rules for assessing export licenses, and Regulation (EU) 2021/821 on dual-use items.

The article analyses the eight basic criteria guiding the Member States when making decisions on granting export authorizations, including compliance with international obligations, ensuring regional stability, preventing human rights violations, and avoiding the transfer of sensitive technologies to aggressor states. The functioning of European mechanisms of transparency, mutual information exchange, and coordination is examined, in particular the annual reports on arms exports and the consultation procedures among EU countries in cases of disputed decisions. Special attention is paid to the integration of export control issues into the EU's overall security and defence policy, as well as into non-proliferation regimes of weapons of mass destruction. The conclusion emphasizes that the EU system of export control requirements is characterized by multi-level governance, flexibility, and adaptability to changes in the international environment. Its effectiveness is based on the balance between national sovereignty in decision-making and collective responsibility for compliance with international security norms.

Keywords: European Union; export control; military goods; dual-use items; export control criteria; security and defence; non-proliferation; international obligations.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2025.